

ны на фотоснимках и с помощью эмоциональных откликов членов группы, повысить уровень их эмоционального интеллекта. Это позволит участникам в дальнейшем легче замечать и управлять своими эмоциями, распознавать и понимать эмоции других людей, уметь сочувствовать и легче взаимодействовать.

В результате проведенной работы по изучению возможной взаимосвязи между коррекцией эмоционального интеллекта и фототерапией был получен положительный ответ.

Результаты опроса по завершению тренингов, позволяют сделать вывод, что разработанная программа фототерапии требует некоторого улучшения:

- во-первых, возможно увеличить количество фотосессий в программе работы.

- во-вторых, в программе метода необходимо уделять больше времени и внимания научению участников фототерапии процессов разотождествления.

- в-третьих, необходимо предусмотреть возможность формирования индивидуальных программы фототерапии (продолжительность, частота и т.д.) в зависимости от особенностей свойств и темперамента личности.

В заключение хотелось бы сказать следующее. Визуальность фотографии (восприятие и мышление) дает

клиенту возможность остаться наедине с самим собой, смягчая душевную напряженность, позволяя ему выразить свое неповторимое "я" на снимке. При этом клиент может полнее ощутить, а затем и увидеть воочию то, о чем он раньше мог лишь догадываться. Фотография дает клиенту возможность эмоционального примирения с окружающей реальностью, которая оказывается не столь плохой, как ему казалось ранее; она позволяет ему передать свое отношение к миру.

Но главная особенность фотографии состоит в том, что она оказывается своего рода вещественным выражением характера создавшего ее человека. Он может выразить себя через снимок (что важно для ранних, робких людей, которым тяжело раскрыться "вживую"), затем взглянуть на себя глазами членов группы и через их отношение к снимку понять, как они оценивают его характерологические черты.

Можно также добавить, что фотография воспитывает вкус, помогает почувствовать прелесть естественных форм, линий и красок, развивает наблюдательность. Безусловно, психотерапия фотографией требует более детального изучения и последующего применения в широкой практике.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арнхейм Рудольф. Новые очерки по психологии искусства / Арнхейм Рудольф. - М., 1994. - С.323-324.

2. Берн Э.Л. Введение в психиатрию и психоанализ для непосвященных / Берн Э.Л. - М: Интеллектуальная библиотека, 1998. - 496 с.

3. Мысык И.Г. Темпоральная картина как художественная реальность. // Вестник ЮГПУ им. К.Д. Ушинского. Сер. Философия. - № 46. - 2003. - С. 142-149.

4. Михалкович О.И. Поэтика фотографии / О.И. Михалкович, В.Т. Стигнеев. - Москва: Искусство, 1989. - 296 с.

5. Флоренский П.А. Анализ пространственности и

времени в художественно-изобразительных произведениях. Исследования по теории искусства / Флоренский П.А., священник // Статьи и исследования по истории и философии искусства и археологии. - М.: Мысль, 2000. - С. 79-421.

6. Фототерапия: Использование фотографии в психологической практике / Под ред. А.И.Копытина. - М.: Когнито-Центр, 2006. - 192 с.

7. Штомпка П. Визуальная социология. Фотография как метод исследования: [учебник] / пер. с польск. Н.В.Морозовой / Штомпка П. - М.: Логос, 2007. - 168 с.

Подано до редакції 01.10.12

УДК 159.922

О. В. Кузнєцова (Україна, м. Одеса) ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ КРЕАТИВНОСТІ У ОСІБ З РІЗНОЮ АДАПТИВНІСТЮ

У статті розглядаються дані теоретико-емпіричного дослідження особливостей комунікативної креативності осіб з різним рівнем та типом адаптивності. Встановлено наявність тісних взаємозв'язків між показниками адаптивності та комунікативної креативності як стійкими властивостями особистості. Доведено, що індивідуальні особливості адаптивності особистості виявляються через специфіку якостей комунікативної креативності та зумовлюють стійкі характеристики спілкування.

Ключові слова: адаптивність, структура адаптивності, рівні адаптивності, тип адаптивності, комунікативна креативність, спілкування.

У статті подано результати теоретико-емпіричного дослідження особливостей комунікативної креативності в осіб, що розрізняються рівнем та

типом адаптивності. Необхідність дослідження виникла у зв'язку з розвитком уявлень про функції адаптивності як стійкої властивості особистості та особливо-

сті вияву її індивідуальних ознак у просторі творчих здібностей людини.

У психологічній науці питання про співвідношення адаптації та адаптивності з творчістю має тривалу історію та дискусійний характер. На перших етапах розвитку теорії адаптації, яка здебільшого розумілась як пасивне пристосування, підкорення людини середовищу, як гомеостатична рівновага (К.Бернар, У.Кеннон, Г.Сельє та ін.), адаптаційні процеси розглядались як інерційні, що забезпечують стабільність та, у крайньому випадку, призводять до стагнації. Такі класичні положення і в подальші роки спрямовували думки дослідників. Так, В.А. Петровський зазначає, що адаптивною може вважатися "тенденція до реалізації та відтворення в діяльності уже наявних у суб'єкта прагнень, спрямованість на здійснення таких дій, доцільність яких була підтверджена попереднім досвідом (індивідуальним або родовим)" (цит. по [6]). Неадаптивність визначається як невідповідність (протиріччя) між метою та результатом активності суб'єкта, коли наміри не збігаються з діяльністю, плани не відповідають втіленню [5]. Саме неадаптивність визначається як джерело розвитку особистості та її творчої активності, яка виявляється в пошуку нових, раніше невідомих способів рішення завдань, при яких можливі результати суб'єктові заздалегідь невідомі [2]. У такому розумінні адаптивність асоціюється з проявами стандартності, шаблонності, слідування відомим зразкам та стереотипам, що є протилежним творчості як активному перетворенню дійсності.

Але з моменту утвердження більш широкого розуміння адаптації як взаємодії "субсистемних" та "метасистемних" протиріч, як процесу взаємного змінення особистості та середовища в ході координації цієї взаємодії, протиставлення адаптивності та творчого самовираження людини знімається на рівні аналізу більш узагальнених категорій та психоформ, де ці різноспрямовані тенденції поведінки розглядаються в діалектичній єдності (Г.О. Балл, А.Б. Георгіївський, Б.Ф. Ломов, А.А. Налчаджян, С.Л. Рубінштейн, А.В. Фурман, В.М. Ямницький та ін.).

З таких позицій цікавим є питання про закономірності поєднання адаптивного та творчого начала в просторі особистості. У літературі вказується на роль креативності, яка розглядається як загальна здатність до творчості (від лат. creatio – творення), у процесах адаптації, оскільки саме креативність дозволяє особистості в нових умовах застосовувати нестандартні оригінальні рішення, а не копіювати звичні моделі [1, 4, 7].

У цьому зв'язку важливим є уточнення співвідношення креативності, зокрема комунікативної креативності, та адаптивності як самостійних складних властивостей особистості. Відмітимо, що комунікативна креативність є стійкою властивістю особистості, яка містить комплекс інтелектуальних, емоційних та поведінкових компонентів, що сприяють нестандартному, нешаблонному розв'язанню ситуацій спілкування, прояву творчості у спілкуванні, генерації оригінальних ідей

та засобів спілкування, вибору найбільш оптимальних для суб'єкта стратегій поведінки, що спрямовані на забезпечення успішної взаємодії з іншими людьми [3]. Адаптивність розуміється як здатність особистості до внутрішніх (психологічних) та зовнішніх (поведінкових) перетворень, перебудов, що спрямовані на збереження врівноважених взаємовідносин особистості з мікро- та макросоціальним середовищем [8]. Саме адаптивність як властивість особистості визначає її здатність до відтворення цих взаємовідносин при коливаннях та змінах характеристик соціального середовища. За даними літератури, комунікативна креативність і виступає одним з важливих інструментів цього відтворення, встановлення динамічної рівноваги між потребами особистості та характеристиками нового соціального середовища. Зокрема, Є.В. Цуканова розглядає комунікативну креативність як здатність особистості до адаптивної оптимізації власної комунікативної поведінки по відношенню до змінюваної ситуації в спілкуванні та діяльності [10].

Попередні дослідження індивідуальних відмінностей в адаптивності, що зумовлені особливостями структури цієї властивості та представлені в загальному рівні її розвитку (адаптивність, неадаптивність) та якісному типі (когнітивна, емоційна та поведінкова адаптивність), довели специфіку її прояву у властивостях особистості, що закономірно з адаптивністю пов'язані [8]. Це дозволяє передбачити наявність певної своєрідності комунікативної креативності в осіб, що розрізняються за якісно-кількісним сполученням показників адаптивності.

Організація та методика дослідження. Емпіричне дослідження, спрямоване на вивчення психологічних особливостей комунікативної креативності в осіб з різним рівнем та типом адаптивності, передбачало застосування надійних та валідних психодіагностичних методик для перевірки сформульованої гіпотези. Психодіагностичними інструментами обрано Тест – опитувальник комунікативної креативності (О.П. Саннікова, Р.В. Білоусова) та Тест-опитувальник соціальної адаптивності (О.П. Саннікова, О.В. Кузнєцова) [8, 9]. Теоретичні конструкти та діагностичний апарат цих методик адекватно відображають висловлені уявлення про психологічну сутність досліджуваних властивостей та дозволяють вимірювати їх репрезентативні показники. Для комунікативної креативності це: легкість у спілкуванні (Л), схильність до самопрезентації (СП), незалежність (Н), конфліктність (К), емоційна стійкість у спілкуванні (ЕСс), схильність до маніпуляції (М), експресивність (Е), комунікативна компетентність (КК) та загальний показник комунікативної креативності (ЗПКК). Адаптивність досліджується в системі таких показників: ШООС – широта охоплення сигналів соціуму, ЛІСС – легкість їх розпізнавання та ієрархізації, ТОСО – точність орієнтації в соціальних очікуваннях, СЕП – стійкість емоційного переживання, ГЗ – готовність змінюватися, ГПН – готовність до здійснення конструктивних дій, які спрямовані на пе-

реборювання невдач, ГДМ – готовність до здійснення дій, які спрямовані на досягнення мети, ПЗЗ – показник загальної задоволеності, ЗПА – загальний показник адаптивності.

У вибірку дослідження увійшли слухачі ФПО "Психологія" та студенти Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського (50 осіб). Проведення діагностичних процедур та статистичної обробки отриманих даних здійснювала слухачка факультету післядипломної освіти "Психологія" Ю.С. Целух під час виконання завдань випускної роботи під нашим керівництвом.

Для аналізу отриманих емпіричних даних застосовано методи кількісного (кореляційний аналіз) та якісного (метод "асів", метод "профілів") аналізів.

Результати та їх обговорення. Вирішення пи-

тання про співвідношення будь яких психологічних характеристик передбачає проведення процедури кореляційного аналізу, яка дозволяє встановити наявність закономірних статистично значущих зв'язків між ними. З цією метою нами проаналізовано сукупність кореляційних зв'язків між досліджуваними показниками адаптивності та комунікативної креативності за допомогою комп'ютерної статистичної програми SPSS v 11.5 for Windows. Встановлено, що всі показники адаптивності, без виключення, корелюють на статистично значущому 1% і 5% рівневі з показниками комунікативної креативності, причому абсолютна більшість встановлених зв'язків є позитивними (табл. 1). Цей факт вказує на близькість досліджуваних феноменів, їх тісний взаємозв'язок, взаємовплив та взаємодоповнення.

Таблиця 1

Значущі коефіцієнти кореляційних зв'язків показників адаптивності та комунікативної креативності

Показники властивостей		Показники комунікативної креативності					
		Л	Е	СП	К	КК	ЗПКК
Показники адаптивності	ШОСС	448**	371**			459**	379**
	ЛІСС	352*				626**	376**
	ТОСС	375**	353*			543**	479**
	СЕП			-304*	-283*	379**	
	ГЗ	297*	322*			395**	410**
	ГПН					414**	285*
	ГДМ	286*				691**	379**
	ЗПА	419**	298*			696**	495**

Примітка: знак* вказує на 5 % рівень статистичної значущості отриманих кореляційних зв'язків, знак** - на 1 % рівень.

Дані, наведені в таблиці, переконливо демонструють: а) наявність тісних взаємозв'язків майже всіх показників адаптивності з загальним показником комунікативної креативності (ЗПКК) на високому 1% рівні значущості, що свідчить про спорідненість досліджуваних психологічних явищ; б) домінування у системі встановлених зв'язків з боку комунікативної креативності показника комунікативної компетентності (КК), який є об'єднувальним елементом досліджуваних феноменів, оскільки може розглядатися не тільки як свідчення вияву творчості та оригінальності у спілкуванні, а й як результатуючий показник адаптованості особистості до умов спілкування; в) важливість для прояву адаптивності таких формально-динамічних характеристик, як легкість у спілкуванні (Л) та експресивність (Е), що визначають відкритість особистості новому комунікативному досвіду, легкість його прийняття, виразність у спілкуванні та вільне вираження власних переживань, тобто саме тих якостей, які виявляються при зустрічі людини з новизною та допомагають встановлювати контакти в цих умовах. Представлені дані кореляційного аналізу свідчать про принципову можливість співвіднесення показників досліджуваних властивостей між собою, що дозволяє перейти до розгляду психологічних особливостей комунікативної креативності в осіб з різною адаптивністю.

На цьому етапі нашого дослідження за результатами діагностики показників адаптивності були виділені

групи осіб із загальним високим рівнем адаптивності (ЗПА-max) та низьким рівнем (ЗПА-min). На рис. 1 зображені профілі, що відображають специфіку комунікативної креативності в цих групах. На графіку на осі ОХ визначені показники комунікативної креативності, на осі ОУ – процентильні показники (від 0 до 80). Середня лінія проходить через крапку 50 процентилей. Усі оцінки, що розташовані вище середньої лінії ряду, свідчать про високий рівень вираженості відповідно показника. Оцінки, що розташовані нижче середньої лінії ряду, свідчать про низький рівень.

Кожний з профілів відзначається своєрідною конфігурацією, своїми піками, які найчастіше віддзеркалюють один одного в різних групах. Аналіз таких піків дозволяє визначити комплекс домінуючих показників в кожній групі. Обидва профілі розрізняються також розташуванням показників відносно середньої лінії ряду. Значення показників комунікативної креативності групи осіб із низьким рівнем адаптивності (неадаптивні) знаходяться нижче середньої лінії, значення показників комунікативної креативності групи осіб з високим рівнем адаптивності (адаптивні) знаходяться переважно вище середньої лінії за винятком показників схильності до самопрезентації (СП), конфліктності (К) та схильності до маніпулювання (М). Ці факти вказують на наявність значних індивідуальних відмінностей у групах.

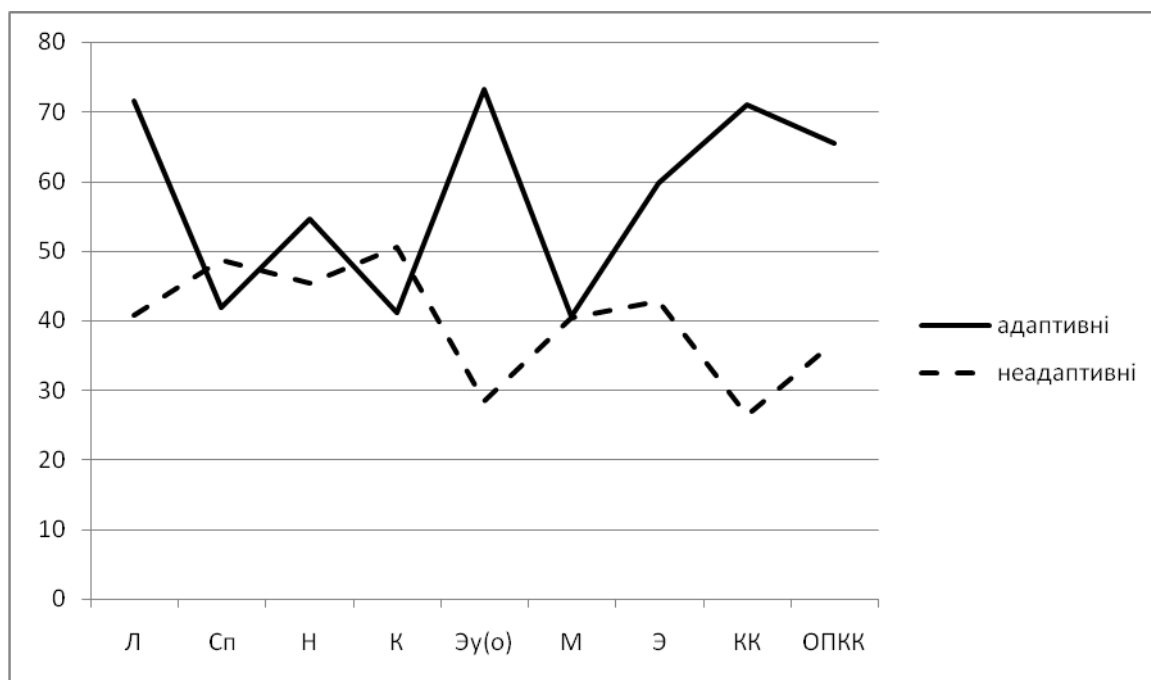

Рис. 1. Специфіка комунікативної креативності в осіб із різним рівнем адаптивності

Отримані дані підтверджуються також наявністю статистично значущих відмінностей (за t-критерієм Стьюдента) між однойменними показниками комунікативної креативності в груп осіб із різним рівнем адаптивності, які виявлені за параметрами: легкість у спілкуванні (Л), емоціональна стійкість у спілкуванні (ЕСс), експресивність (Е), комунікативна компетентність (КК) ($p \leq 0,01$), що є домінуючими в профілі адаптивних осіб.

Аналіз найбільш виражених значень в кожному профілі дозволив описати характеристику комунікативної креативності осіб із різним рівнем адаптивності.

Група осіб з високим рівнем адаптивності (адаптивні) характеризується емоційною стійкістю в спілкуванні, легкістю в спілкуванні та комунікативною компетентністю. Такі особи легко вступають в соціальні контакти з новими людьми, успішно виступають перед багатолюдною аудиторією, завжди можуть підтримати бесіду, вміють встановлювати та підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, мають адекватні та необхідні знання, вміння та навички, що забезпечують успішність спілкування. Намагаються уникати стереотипів та шаблонів у спілкуванні, здатні активно виражати свої почуття, вирізняються своєю багатогою мімікою, жестикулюванням. Це досить емоційно зрілі особистості, спокійні, здатні управляти своїми емоціями та настроями. Їм властиві стриманість, врівноваженість. Такі особистості володіють собою, вміють організувати рівне, спокійне спілкування з іншими людьми без проявів надмірних та неадекватних емоційних реакцій. Представлені результати показують, що адаптивні особи висококреативні у сфері комунікації (ОПКК+), тобто проявляють нестандартність, нешаблонність при рішенні ситуацій, що виникають у спілкуванні, генерують оригінальні ідеї

та засоби спілкування. Наявність у них такої властивості, як комунікативна креативність, сприяє вибору найбільш оптимальних стратегій поведінки, розв'язанню проблем, що виникають при взаємодії з іншими людьми.

Для групи осіб із низьким рівнем адаптивності (неадаптивні) властива емоційна нестійкість у спілкуванні та низька комунікативна компетентність. Такі особистості характеризуються наявністю труднощів у налагодженні нових взаємовідносин, ніяковістю в процесі спілкування, невмінням влитися у вже існуючу групу. Вони емоційно нестійкі у спілкуванні, що вказує на нестриманість, нетерплячість. Можуть легко засмучуватись, часто не можуть зібратися та довести діло до кінця. Мають низький ресурс комунікативних засобів, відчувають труднощі в орієнтації в міжособистісних стосунках. Вони намагаються дотримуватись напрацьованих шаблонів у комунікації, засоби їх спілкування стереотипні, не відрізняються оригінальністю. Неадаптивні особистості в цілому відзначаються низьким рівнем комунікативної креативності (ОПКК-).

Більшою різноманітністю фактів відрізняються результати аналізу особливостей комунікативної креативності у осіб з різним типом адаптивності. Він визначався у досліджуваних на основі домінування у якісній структурі адаптивності певного компонента: когнітивного, емоційно-мотиваційного або поведінкового. Когнітивний компонент презентують показники: широта охоплення сигналів соціуму (ШОСС), легкість їх розпізнавання та ієрархізації (ЛІСС), точність орієнтації в соціальних очікуваннях (ТОСО). Емоційний компонент адаптивності представлений такими показниками: стійкість емоційного переживання (СЕП), готовність змінюватися (ГЗ). Поведінко-

вий компонент відображають показники - готовність до здійснення конструктивних дій, які спрямовані на переборювання невдач (ГПН), готовність до здійснення дій, які спрямовані на досягнення мети (ГДМ). В результаті відбору осіб з вираженим переважанням одного з компонентів (значення показників вище 75 процентилей) створено підвибірки представників ког-

нітивного типу (КА), емоційного типу (ЕА), поведінкового типу адаптивності (ПА). Саме в цих диференційованих групах було продовжено дослідження особливостей комунікативної креативності.

На рис. 2 представлені профілі, що відображають специфіку комунікативної креативності в осіб з різним типом адаптивності.

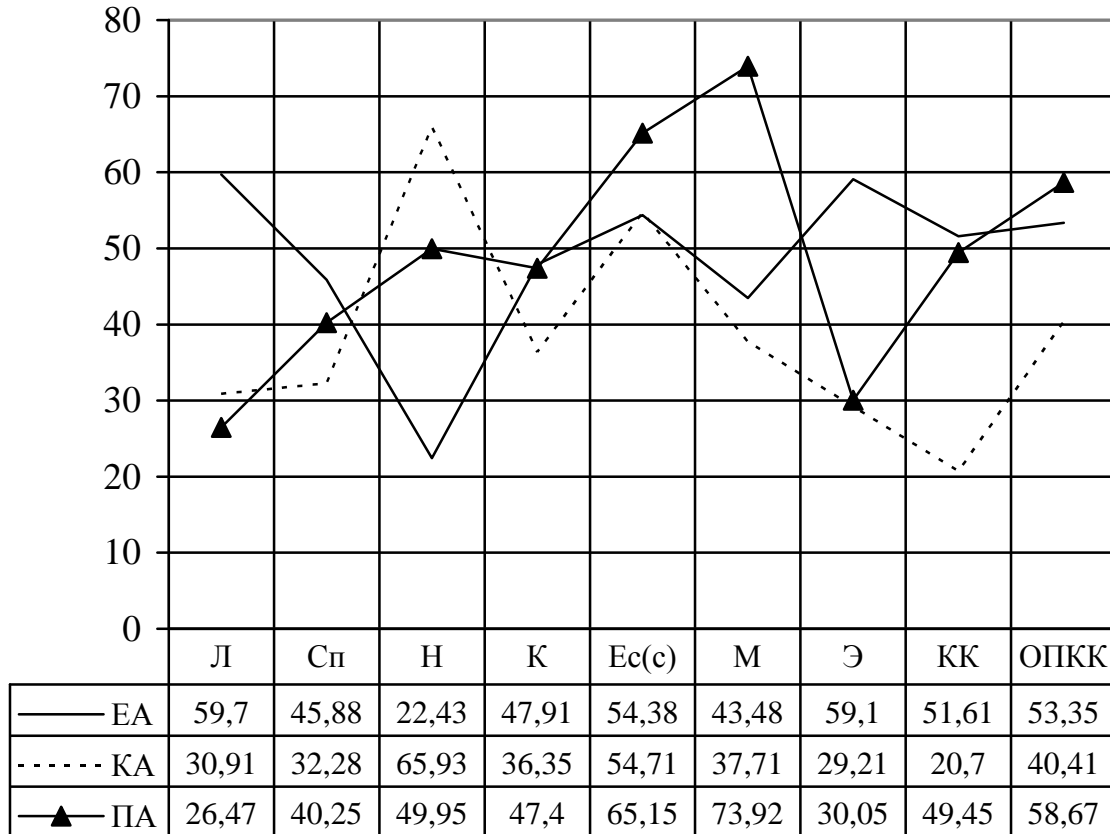

Рис. 2. Специфіка комунікативної креативності в осіб із різним типом адаптивності

Отримані дані про статистично значущі відмінності ($p \leq 0,05$), ($p \leq 0,01$):

- у групах осіб з когнітивним та емоційним типами між показниками "легкість у спілкуванні" (Л), "експресивність" (Е), "комунікативна компетентність" (КК), які переважають у групі ЕА, та показником "незалежність" (Н), який домінує в групі КА;

- у групах осіб з емоційним та поведінковим типами між показниками "легкість у спілкуванні" (Л), "експресивність" (Е), які відрізняють групу ЕА, "незалежність" (Н), "схильність до маніпуляції" (М), які більш виражені в групі ПА;

- у групах осіб з когнітивним та поведінковим типами між показниками "схильність до маніпуляції" (М), "комунікативна компетентність" (КК), які переважають у групі ПА.

Отже, найбільш характерними особливостями осіб з емоційним типом адаптивності (ЕА) є виражена легкість у спілкуванні, готовність до встановлення та

підтримки контакту, у тому числі і з новими людьми. Ці особистості тяжіють до товариства, ініціюють спілкування, з легкістю вирішують комунікаційні задачі. Їм також властива й виражена експресивність, що вказує на вмиле використання засобів виразності в спілкуванні. Ці особистості відрізняються широким інтонаційним репертуаром та палітрою емоційних переживань. Саме їх можна характеризувати як конформних та схильних до залежності. Керуються думкою більшості та не можуть відстояти свою точку зору.

Осіб з когнітивним типом адаптивності можна охарактеризувати як незалежних, критичних в оцінці чужої думки. Вони демонструють власну позицію, ігнорують чужі судження, важко піддаються груповому тиску. Орієнтовані на власні цілі, ігнорують соціальні умовності та авторитети. При цьому відчувають труднощі у спілкуванні, оскільки важко встановлюють контакти, включаються у стосунки, відчувають бар'єри у становленні нових комунікаційних зв'язків. Цьому

також сприяє експресивна невиразність, збіднена жестикуляція, міміка і пантоміміка. Відчуваючи скованість у спілкуванні, представники когнітивного типу не турбуються про самопрезентацію, не зацікавлені у підтримці більш сприятливого образу, недооцінюють роль першого враження при знайомстві з новими людьми. Слід вказати низьку комунікативну компетентність представників цього типу.

Поведінковий тип адаптивності відрізняється схильністю до маніпуляції іншими людьми, вмінням приховувати свої справжні наміри, опосередкованими шляхами досягати своєї мети. Ці особи вміють знаходити підхід до людей, при необхідності "грати на слабких" та використовувати у власних цілях помилки інших людей. Їх сильною стороною у спілкуванні є емоційна врівноваженість, стійкість, що дозволяє влучно керувати власними емоціями та настроями. За необхідності такі люди вміють мобілізувати енергію і спрямовувати її в потрібне русло, виявляють наполегливість. Але успішному спілкуванню цих осіб заважає низька експресивність та скутість. В цілому, найбільшим ступенем розвитку комунікативної креативності серед порівнюваних груп відзначається саме поведінковий тип адаптивності, який характеризується намаганням у дієвий спосіб опанувати адаптаційною ситуацією, у тому числі ситуацією, пов'язаною з новими знайомствами, встановленням нових стосунків. І таким способом, вочевидь, виступає пошук механізмів прихованого впливу на іншу людину.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балл Г.А. Понятие адаптации и его значение для психологии личности / Г.А. Балл // Вопросы психологии. - 1989. - №1. - С. 92-100.
2. Балл Г.А. Психологическое содержание личностной свободы: сущность и составляющие / Г.А. Балл // Психологический журнал. - 1997. - Т. 18. - №5. - С. 10-17.
3. Белоусова Р.В. Индивидуально-типові особливості комунікативної креативності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.01 "Загальна психологія, історія психології" / Р.В. Белоусова. - Одеса, 2004. - 19 с.
4. Витенберг Е.В. Социально-психологические факторы адаптации к социальным и культурным изменениям: автореф. дис. на соискание научной степени канд. психол. наук / Е.В. Витенберг. - СПб., 1995. - 22 с.
5. Краткий психологический словарь / [ред.-сост. Л.А.Карпенко; под общ. Ред. А.В.Петровского,

Отримані дані підтвердили теоретичні положення про те, що особи з високим рівнем адаптивності (адаптивні) схильні до активної соціальної поведінки, що виражається в легкості вступу в соціальні контакти, у наявності широкого кола спілкування, вільним орієнтуванням у комунікативній ситуації. При цьому важливим є розвиток всіх компонентів адаптивності, оскільки кожен з таких компонентів визначає розвиток певних сторін комунікативної креативності. Вираженість когнітивного компоненту адаптивності співвідноситься з незалежністю, самостійністю позиції в спілкуванні, що є важливою умовою оригінальності. Емоційний компонент сприятиме вияву легкості, готовності вступати в нові контакти, орієнтації на взаємодію з навколишніми та емоційної експресивності. Поведінковий компонент адаптивності відбивається в такій комунікативній поведінці, що сприятиме досягненню мети, навіть через маніпулятивний вплив. Відповідно індивідуальні особливості адаптивності особистості виявляються через специфіку її комунікативних якостей та зумовлюють стійкі характеристики спілкування.

Таким чином, отримані дані підтвердили теоретичні припущення про те, що розвинена комунікативна креативність пов'язана з адаптивністю і може розглядатися як форма її прояву, що відображається в умінні легко та гнучко будувати відносини, досягати взаєморозуміння з іншими людьми та соціальними групами на основі творчої варіативності у стратегіях комунікативної поведінки.

М.Г.Ярошевского]. - 2 изд., расш., испр. и доп. - Ростов н/Д: изд-во "Феникс", 1999. - 512 с.

6. Кривко Р.М. Відносність постулату доцільності у контексті соціопсихічної адаптивності / Р.М. Кривко // Вестник Харьковского университета. Серия "Психология". - 1999. - №452. - С.74 - 76.

7. Налчаджян А.А. Личность, психическая адаптация и творчество / А.А.Налчаджян. - Ереван: Издательство "Луїс", 1980 - 264 с.

8. Саннікова О.П. Адаптивность личности: [Монографія] / Саннікова О.П., Кузнецова О.В. - Одеса: Видавець Н. П.Черкасов, 2009. - 258 с.

9. Саннікова О.П. Феноменологія особистості : Вибрані психологічні праці / О.П. Саннікова. - Одеса: СМІЛ, 2003. - 256 с.

10. Цуканова Е.В. Психологические трудности межличностного общения / Е.В. Цуканова. - К.: Вища школа, 1985. - 160 с.

Подано до редакції 31.10.12